

Катица Томић

СРЕЋА

Уредник
Зоран Колунџија

Катица Томић

СРЕЋА

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

*Роман посвећен оцу Александру,
мајци Јелени и сину Жељку*

аутор

ПОЧЕТАК ИЛИ КРАЈ

Највеће огледало у нашој кући виси на зиду, десно до улазних врата. Оно је за мене најомиљенији део покућства. Има широки дрвени оквир боје лешника. Високо је као ја. У њему могу цео да се видим. Волим да се огледам. Често, када сам сâм у стану, свучем се до голе коже и испитујем све појединости на себи. Делови мог тела, ослобођени одеће, чине ми са као туђи. Покушавам да наслутим шта ће о мом телу мислити Јерина кад одлучимо да припаднемо једно другом. Да ли ће јој моје тело бити довољно лепо?

Ја сам већ близу одлуке да са њом проведем цео живот. Шта она о томе мисли, не знам. Избегавам да је питам. Кад су ноћи пуне месечине и кад се све опипљиво само назире, ја се надам ће се она сама одати. Понекад се догоди на улици, кад ме угледа издалека, да се затрчи према мени, испуњена страхом да ће ме изгубити из вида. А то је немогуће. Њене ситне љубичасте очи поседују оштар вид. Има и одличне рефлексе. Веома је кротка, на старински начин. Иако прибегавам свакаким лукавствима, не успевам да је уведем у таму паркова или кућних улаза. Али пристаје да је милујем у биоскопској тами. Тамо дрхти као у грозници.

Одлучио сам да је упознам са својим родитељима. Волео бих да им се допадне, иако то неће утицати на моју одлуку да се оженим њоме. Због очевог службеног пута морам да одложим тај догађај.

– Срећом, за кратко време. – каже отац. – Ускоро ћу привести крају писање књиге.

Ја знам да је његова изјава несигурна као врбов клин.

Мој отац, професор историје на Београдском Универзитету, дуго је проучавао историју Срба у Мађарској. Више од једне деценије. И кад сам ја апсолвирео на Историјском факултету, њега је одједанпут спопала паника да би неки други историчар могао да исту тему обради и објави пре њега. Због тога је одлучио да рад хитно оконча, да иде у Мађарску, да су му потребни помоћници и позвао је мене и мог друга Макарија. Нама је тако указао јединствену прилику да учествујемо у озбиљном научном истраживању, да се наша имена, макар и ситним словима одштампана, појаве у заглављу научног дела и прилику да упознамо једну страну државу. Макарије се неизмерно обрадовао што је мој отац баш њега одабрао за сарадника од читаве генерације даровитих младих историчара. Кад смо кренули на пут, са београдске жељезничке станице, висок и црвенкос, пробијао се кроз гужву као запаљена бакља правећи пролаз за мог оца. Понављао је одушевљено да на пут креће са дивним уверењем да себе уграђује у будућност долазећих нараштаја. А када је локомотива цимнула вагоне, увалио се у седиште прве класе и ускликнуо да његова животна барка коначно плови пуним једрима у славну будућност. Наравно, по тим речима није се могло закључити да је ово путовање почетак његовог дугог лутања. Све до Сент Андреје он је безбрижно певушио песму о загрљају бледог Месеца и звезде Данице. Покушао је у своју безбрижност да увуче и мене и Ану, очеву асистенткињу. Знајући да Ана лепо пева, усрдно ју је молио да својим топлим алтом прати његов тенор. У Сент Андреју смо стигли у рано јутро. Наши кораци су звон-

ко одјекнули по блиставом камену углачаног плочника пугте улице. Љупки градић белих зидова још је спавао, а мени се чинило да посматрам како се стварност претвара у празнину. Српски домови и цркве, изграђени претежно у 18. веку, после дугог и узалудног одолевања утицајима средине, постали су музејске вредности. Пред Храмом Светог Луке дочекао нас је прота Спиридон, рођени Сентандрејац. Био је наш домаћин и наша десна рука у наредним данима (у којима смо обрађивали прашњаве књиге венчаних, рођених, умрлих, судске и катастарске, у којима се на извештан начин наставља живот његових грађана). Са њим смо прво ушли у храм да се помолимо да нам Господ помогне да успешно обавимо посао ради кога смо дошли. Видели смо ту позлаћене чираке, како се повијају пламенови воштаница, чинећи полутаму храма сваког тренутка другачијом. Са иконостаса су гледали свеци, наизменично строго и милосрдно. Сакривен иза наслага боја, Христос је тужним очима опомињао да је страдао ради спасења људског рода. Нежно осветљен, у сребрној одежди са одлучним искораком, на другој икони подсећао је на ванземаљца којег чека свемирска летелица, а који се за часак спустио на земаљско тло да подсети човечанство да је овоземаљски живот пролазан, а онострани вечан. Архангели са исуканим мачевима и оштрим копљима, ступали су иза њега као чета ратника, спремни на његов миг из дрвених рамова да улете у свет грешника ради одбране вере.

Прота Спиридон нас је затим повео у гостионицу са најлепшим погледом на обале Дунава, да тамо попијемо кафу без које не можемо да отпочнемо радни дан. Сели смо у цветелике наслоњаче од ратана на обали Дунава и ушушкали се у мирисе зове. Било је рано, прохладно

јутро и допустили смо првим сунчевим зрацима да нас греју и мазе по образима и очним капцима. Макарије ми је шапнуо у потиљак да читам још витак, а тишина ће стићи и мене. Потом је гласно рекао, да чује и прота Спиридон, да ће он, пошто је Господу једна овца, изгубљена па нађена, милија од стотину праведника, да ће он, Макарије Деспинић, родом са Цветних ливада крај Јозепова, свесно грешити све до дубоке старости. Затим ће се, кад почне да се гаси, покајати. Ту се иронично насмејао, па је још једанпут поновио да ће се искрено пред Господом покајати и замолити га на крају свог овоземаљског живота да му опрости што своје ближње није волео као самог себе. Наравно, није очекивао од мене, као ни од проте Спиридона, да му било шта одговоримо, већ се завукао дубоко у цветну навлаку наслоњаче од ратана и оградио се од спољнег света ћутањем. У последње време често се тако понаша у мом присуству – посвећује се, претпостављам, немуштом разговору са Мелком. Мелка је његова девојка. Уствари, он слуша њен глас. Обожава њен жуборав, гугутав, цвркутав глас. Зажмури, па осећа да га њен милозвучни глас спокојно милује и обавија око груди као златна жица, боје јулског сунца. Ужива у његовој топлини као одојче у меком повоју. То миловање гради дивно спокојство у његовом срцу и помаже му да савлада сталну стрепњу у грудима, у срцу, због тога што му је коса ватрено црвена, што су му образи пегави, а нарочито због изразите мршавости. Осећај несавршености њега прати од најранијег детињства, од тренутка кад је постао свестан своје различитости. Очајнички жели да неправда према њему буде ублажена. Верује да му црвена коса смета да доживи потпуну срећу као сви обични људи. Седи сад на обали Дунава и потајно ужива у томе што је про-

тино лице потресно рошаво и масно, уоквирено црвеним коврцама.

После разговора о сагрешењу и покајању прота је покренуо разговор о исихији. Пожурио је да нас задиви причом о свом боравку на Атосу, како је у скиту Свете Ане млади монах мучио своје тело до крајњег самоодрицања, да би му душа постала што независнија од тела, да би се уздигао до идеалних сфера. Потоци суза полили су његове образе у тренутку кад му се у срцу јавио Господ и испунио га миљем и блаженством.

– То је исихија – ускликнуо је прота. – То сам својим очима по Господовој вољи видео, хвала Господу!

Прота је подигао очи према небу, као да одане Господ баш гледа у њега. Пробраним речима закључио је да западњаци не воле православце. И заћутао.

Мени тема о исихији није непозната. Исихазам је колико знам, у Србију стигао за време владавине цара Душана, дакле у 14. веку. Донели су га Григорије Синајит и његови ученици. Одмах је стекао одушевљене присталице међу калуђерима у српским манастирима. И траје до данас, у већем или мањем обиму.

Ја сам љути непријатељ исихастичког учења. Ја га поистовућујем са тешком болешћу јер слаби биће народа, гура га у пасивност. Он удаљава верника од стварног живота и стваралаштва. Ја сам, бар тако мислим о себи, побожан човек и извињавам се православним верницима који друкчије мисле од мене. Али ја ни једног тренутка не верујем да нас је Бог начинио да бисмо били по страни од живота. За мене је живот највећа вредност и не верујем да западњаци не воле православце због тога што је нама спасење душе важније и милије него њима.

Ана се усудила да изрази своју забринутост што се у спрској цркви богослужење обавља на језику давно несталом, који ми не разумемо. Било би природно да црква којој смо поверили спасење својих душа води рачуна о нама. Неприродно је да нас она стално куди и критикује да смо лоши верници, а обраћа нам се на језику који не разумемо. Такође мислим да је за сваку покуду што црква неће да усклади свој календар са државним. Као, црквени календар је српски календар. Таман је толико српски колико је и ћирилица српска. А зна се да ни једно нису измислили Срби.

Анине речи произвеле су дубоку тишину све до тренутка у коме су над нашим главама забрујала два авиона, изоравајући у бескрају неба две дубоке бразде. Макарије је покушао да пронађе невидљиву линију која раздваја небеско од духовног плаветнила. Поглед му је скакао са једног облака на други и клизио све даље од кафанске баште. Можда је био сувише уморан, па је из њега покуљало да он „не схвата најбоље шта ми тражимо у Сент Андреји кад се зна да су Срби луталице и да их је доведе довела луталачка природа“.

Могли смо овај дан у Сент Андреји да проведемо у идиличном расположењу, па да га понесемо у сећању као лепоту. Али, млади људи често поступају неодмерено у жељи да на себе скрену пажњу околине. Са сигурношћу могу да кажем да је Макара таква жеља навела да помеша узроке и последице. Намерно. Мој простодушни отац дочекао је те речи као трнове у срцу, познао сам то по томе што се светлост на његовом лицу угасила. Мимо обичаја допустио је да завиримо у његово срце дајући Макарију прилику да се сети да је гордост највећи грех из којег проистичу сви други грехови. Ту је навео деспота Ђурђа

као пример најгордијег од свих српских владара, који је желео само да живи у свом миру, па макар то био и привидан мир. Игнорисао је јачање турске империје уверен да ће моћи новцем увек да је поткупи.

Макарије је брзоплето пожурio да брани деспота наводећи најпознатију чињеницу из деспотовог живота, да је жртвовао своју децу да би сачувао државу Србију. То је још више разљутило мога оца. Мој отац му је рекао да је деспот жртвовао своју децу да би избегао трзавице са Турцима, да би сачувао своју власт и свој мир. Волео је да влада, па макар то било само на простору Смедеревске тврђаве, макар само између њених зидина. А био је тако богат владар, власник највећих рудника, сребрних и златних, на Балкану. Могао је своје сребро и злато да употреби за рат против Турака, а не да им плаћа огромне порезе, какве никад ни један владар није плаћао. Иронија или не, турски цар је деспотовим благом платио својим војницима да заузму деспотове руднике сребра и злата. И деспот је остао без рудника. И, о ироније! Кад је турска војска освојила деспотове руднике, деспот је понудио турском султану све благо из депозита у Дубровнику, само да му султан врати освојене руднике. Све то деспотово поступање било би смешно да последице таквог управљања државом нису биле трагичне.

– Написаћу о томе књигу – узвикнуо је Макарије ватрено. Обећање је из његових уста излетело таквом брзином да ни он, а ни ми, нисмо имали појма који део његовог ума је донео ту одлуку. По дрхтању прсију и Адамове јабучице видели смо да му срце силовито лупа. Дрхтао је као у бунилу.

Могуће је да је баш у том тренутку почело његово дуго и болно лутање. Биће да се баш у овом тренутку зачала у

њему гордост и уздигла се до висина на којима је не може контролисати. Верујем у ово и данас, упркос томе што сам касније сазнао да је он, данима пред наш полазак у Сент Андреју, прислањао лице на Мелкин трбух да осети како се у њему праћака нови живот који је он зачео. Али није хтео Мелки да одговори на питање да ли је срећан због тога. Допустио је да га она милује својим врелим длановима и слатким гласом, али је ћутао и слегао раменима. Неколико пута она га је питала да ли то слегање раменима наговештава крај његове љубави, а он јој је поновио своју омиљену фразу да крај не постоји.

– Постоји само почетак нечег новог – рекао је и мени.

Ове његове речи помажу ми да боље схватим његово пренаглашено задовољство и ведрину на жељезничкој станици пред полазак у Сент Андреју. И ја, и мој отац и асистенткиња Ана одвојили смо се привремено од свог града. Само је Макарије одлазак у Мађарску сматрао почетком потпуно нове деонице у свом животу. Кад се на гранични прелаз спустила рампа иза наших леђа, ухватио ме је за руку и погледао право у очи. Затим се окренуо према Ани и загледао се у њу. Дуго ју је држао за руку и гледао право у очи и сигуран сам да ју је у том тренутку видео целу, што је мени као посматрачу било веома непријатно. То се у каснијим данима више ни једанпут није догодило. Можда због тога нисам успевао да разумем наше односе. На изванредан начин тај њихов поглед затамнио је наш научно-истраживачки занос. То је запазио и мој отац. Више пута је пребацио да је уместо нас двојице могао да поведе било која два чиновника и они би му били од једнаке помоћи. Макарије и ја радили смо све што би нам он заповедио, али смо нестрпљиво очекивали крај радног времена. Тад би се Макарије наслонио на Ану и уздисао

као болесник. Значајно би је погледао, мада не онако као у возу, и она је очекивала да он пређе преко прага који их раздваја. Али, он то није никад учинио. Није чак ни покушао. Њихов заједнички тренутак понављао се свакодневно и трајао је, испуњен ћутањем, до појаве онострани неугодности. Макарије би, кад би та неугодност постала скоро материјална, одмахнуо руком и отишао каменитом стазом према пристаништу да гледа лађе. Дуж стазе, на којој се његова фигура постепено смањивала, пенили су се слапови расцветалих белих жбунова бисерка; госпођа Ангелина, Макарова мајка, звала их је „ђачким пољупцима“. Макарије је уживао у нежности и чистоти њихових цветова.

Обично није ишао до краја стазе, а није имао ни жељу да се врати. Смешио се безазлено, отворених уста, као да чека благослов. Очи су му биле боје злата и сјаја светачких ореола и одежди. Мада још увек није било начисто да ли је верујући или неверујући, одушевљавало га је то што је Сент Андреја пуна цркава и волео је да улази у њих и пали свеће за здравље својих најмилијих. Пре пет година он је свој живот изложио смртној опасности, а није добио задовољавајући одговор од Господа. Његово искуство учинило је да се сасвим уверим да се идеје, као и предмети, могу посматрати из различитих углова. Кад их посматрамо из уобичајених углова, лако су нам разумљиве и препознатљиве. Али, кад их погледамо из угла који није у нашем искуству, могу много да нас збуне и наведу нас на погрешне закључке. Као на пример демократија. Залажемо се за њу, али више у туђим државама него у својим, у својим се залажемо за личне слободе. Макарија је управо то посветило изучавању историје. То обећава срећу.

Ни ја не одустајем од среће, мада још увек не могу да замислим какав облик треба да има. Некад ми је за срећу довољно да побегнем од градске вреве и од радних обавеза. Срећан сам да могу да корачам по песку дунавске обале. Срећан сам кад ми хладњикави таласићи заплускују удубљење међу ножним прстима, кад ми дунавски валови ударају у колена и бедра. Корачам иза моје Јерине у мислима као њена сенка. Замишљам тамне кругове око брадавица на њеним шиљатим грудима. Не дам јој мира. Желим уз њу да знам да ли је деспот Ђурађ Бранковић сањарио о круни и жезлу или о Јеринином врелом даху и њеним рукама око свог врата. То је мој научни задатак. Деспот је сео на престо са двоструким вазалством, турским и угарским, са Гркињом Јерином у наручју.

Према Турској је имао и новчану и војничку обавезу. Кад Турска ратује, он је морао да јој помаже са 3000 коњаника, а то је деспота коштало 75.000 дуката тромесечно. Новчана обавеза 1428. године износила је 50.000 дуката, а 1435. године плаћао је 60.000 златних дуката. Кад је турска војска 1439. кренула на Србију, деспот је понудио султану 100.000 дуката да га остави на миру, а 1444. године у сличној ситуацији понудио је султану половину својих годишњих прихода.

Угарска није деспоту наплаћивала порез, само је тражила војничку помоћ у могућим ратовима против Турске. Како да будем сигуран о чему је деспот сањао? То изучавам од почетка својих студија.

У Купинову је, 17. фебруара 1456. Године, Михајло Силађи заробио деспота Ђурђа Бранковића и одсекао му два прста на руци, са претњом да ће га убити ако не плати откуп. Тражио је 10.000 златних дуката и утврђења Стари Бечej и Шомло у Панонији. Тада се тамо појавила Јерина

и прихватила да она буде талац док деспот не испуни захтеве. Деспот је тада имао 83 године, а она 20 година мање. Која случајност? Моја девојка зове се Јерина. Ја имам 23 године и нестрпљиво чекам да ми стигне писмо од моје девојке Јерине. Желим да знам како јој је без мене. Мени се сваки пут чини, кад помислим на огромно пространство које нас раздваја, као да и не постојимо, као да смо и нас двоје и свет око нас само привид. Писма делимично уништавају отуђеност.

Макарије не прима писма од Мелке. Причао ми је да ни он не пише Мелки. Много касније Мелка и њихов син Јован су ми рекли да им је Макарије оставио само тужне успомене и бол и отишао својим путем. Недуго по повратку у Београд, Макарије ми је приредио изненађење. Поднео ми је рапорт о резултатима својих истраживања о владавини деспота Ђурађа и саопштио да се спрема да иде у Русију да тамо пише књигу у миру и тишини. Као да овде нема тишину? И мене који обрађујем сличну тему.

НАЈЛЕПШИ ДАНИ

Марсел Пруст мисли да постоје ствари у нашој души за које не знамо колико нам значе. Проучавам од почетка студентских дана живот Јерине Кантакузине, сад се питам шта је она знала о солунским ширинама где је трчала притискајући длановима тешке шиљате груди иза којих је њено срце помахнитало лупало. Радовала се блиском сусрету са српским племићем, чврстим и зрелим, који јој се закleo својом витешком чашћу да ће је тако младу и чедну прекрити златом од пете до главе, да сјајем злата сакрије сјај њеног лица и њених недара и месечину у очима и одбрани је од сваког урока и дрских погледа пожудних мужева, да би била једино његова. И да сања синове, лепе и мужевне, сличне њему, окренуте свету тајанственим погледима као што су њени.

Шта моја Јерина зна о тим стварима? Како то да уставним кад још нисам докучио шта ми значе њени полушапати кад их волим више од сваке музике и модре боје, на коју прикивам поглед као за тајну, која у мојој души ствара спокојство, наговештај и слутњу нарочите радости, због чега се непрестано осврћем око себе и ишчекујем је?

Шта мој друг Макарије, волим га као брата кога немам, може да зна о Цветним Ширинама где се родио и где је научио да трчи и где се никад није вратио кад их је једном напустио. А требало је. Тамо је његова мајка Ангелина Деспинић, беља, нежнија, умилнија и лепша од

свих светица на иконостасима јозеповачке цркве Светог архангела Гаврила и кањишке Светог архангела Михајла, разгонила очима облаке по небу. Сваког тренутка они су били све даље од Јозепова, све бељи и све мањи. Све сличнији јату белих лабудица. Мада су били далеко од ње и од Цветних Ширина, можда баш толико колико је дуга Тиса, она их мислима увек упућује још даље померајући у рукама гушчарски прут. Јер корени су важнији од облака, иако и они исписују историју Деспинића, свих, па и Макарија.

Ту се Александар Деспинић безгласно подсмева Ангелини и труди се да је ничим у тој узалудности не омета, јер приказ је заиста филмски и у њему могу да уживају само до тренутка кад њихови синови Теодор и Макарије улете у двориште са крпењачом. Тад све постаје убицајено озбиљно. Зато што деца имају право на детињство и бесмислице. Родитељи немају. Мада могу још мало да уживају. Кад лабудасте облаци сложено залепршају крилима, балетска представа отпочиње. Цветни мириси се премештају са ливаде у широка Александрова прса, док он и даље граорастим погледом стреља Ангелину. Жели да она погледа њега.

Они су толико заљубљени да су свесни само просте смене дана и ноћи. И да сунце излази и залази на недостижним крајевима бескрајног неба. И да паперјасти облаци исцртавају најмаштовитије бајке на небу изнад њиховог салаша.

Они знају да ту њиховим синовима, Теодору и Макарију, пролазе најлепши дани. Али, не слуте да ће све то прекинути бурна политичка превирања. Баш пред Макаров полазак у први разред основне школе. Макарије никад није успео да растумачи, нисам ни ја, мада се упорно том питању враћам, како је могуће да неке неважне

околности или особине појединца, или читавог народа, у неким историјским тренуцима добију пресудни значај? Да ли је то судбина, случајност или скривена логика догађања? Тек, догоди се да појединац или нација одаберу од стотине могућих путева баш онај који ни по чему није одраз суштине њихових бића. После тог избора њихово биће више није исто.

По завршетку жетве, баш кад је Макар стасао у првака, Ангелина и Александар Деспинић одлучили су да недељно поподне проведу у шетњи у парковима поред Тисе. Усхићени су што могу да шетају стазама којима су некад шетали грофови. Али, Александра то истовремено узнемирава, јер зна да је власнике овог дивног зеленила постојећа власт на крају Другог светског рата протерала из државе, а њихову имовину прогласила је општенародном својином. Топло је и свечано. Путем поздрављају своје рођаке и пријатеље. Већина дечака и девојчица одевени су у блиставо бела морнарска одела са тамноплавим обрубима. Млади Деспинићи имају чак и беле лаковане ципеле, пристигле чак из Америке у чика Богдановом пакету. Макарије ужива што ципеле при сваком кораку цвиле и шкрипе. Теодору се допада што преламају и одбијају сунчеве зраке као огледала.

Александру Деспинићу златни зраци сунца спустили су се низ рамена на лопатице и кључне кости и увили се око срца. Први пут, од кад се завршио Други светски рат, схватио је да је срећа према њему апсолутно благонаклона. Многи његови вршњаци од Срема до Марибора нестали су, ослобађајући земљу од фашиста, у заједничким гробницама.

А он дрчно бацајује косу са чела и немарно повлачи преко витког струка бели пуловер, меко исплетен од тан-
